

й виконувати обов'язки (наприклад, інваліди за зором), в дієздатності не обмежуються, але їм може бути призначено помічника (стаття 78 ЦК України).

Помічник над повнолітньою дієздатною особою призначається органом опіки й піклування за згодою повнолітнього. Він здійснює свої функції на підставі договору доручення або договору про управління майном. Договір укладається помічником з особою, над яким встановлюється цей вид піклування.

Отже, можна зробити висновок, що в сучасному праві правовий статус фізичної особи визначається обсягом її цивільних прав та обов'язків через категорії правосуб'єктності (правової здатності), яка в деяких країнах визначається через складники категорії правоздатності та дієздатності. Це – універсальна, загальна якість суб'єкта права, яка означає не тільки здатність фізичної особи мати права та обов'язки, але й свободу вибору із множини різних прав, тих із них, які відповідають інтересам суб'єкта та не виходять за рамки дозволеної законом поведінки. Обсяг

же правосуб'єктності суб'єктів приватного права визначається законодавствами країн (майнові та особисті права та обов'язки).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ем В.С. Гражданское право : [учеб. для студентов вузов] : в 4 т. / [В.С. Ем и др.] ; отв. ред. Е.А. Суханов. – Т. 1 : Общая часть. – 3-е изд., перераб и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 720 с.
2. Стефанчук Р.О. Цивільна правоздатність та дієздатність як необхідні передумови здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб / Р.О. Стефанчук // Університетські наукові записки. – 2006. – № 3–4. – С. 114–123.
3. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : [навч. посіб.] / С.І. Шимон. – К. : КНЕУ, 2004. – 220 с.
4. Ромовська З.В. Цивільна дієздатність громадянина (фізичної особи) / З.В. Ромовська // Право України. – 1995. – № 2. – С. 51–54.
5. Грешников И.П. Субъекты гражданского права / И.П. Грешников. – М. : Юридический центр Пресс, 2000. – 329 с.
6. Парасюк В.М. Цивільна правоздатність та дієздатність фізичної особи / В.М. Парасюк, І.В. Садовник // Митна справа. – 2014. – №2(2.2). – С. 139–144.
7. Сулейманова С. Про цивільну правоздатність фізичної особи / С. Сулейманова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2013. – Вип. 95. – С. 44–47.

УДК 347.9

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ПІДСУДНОСТІ В ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Задорожна А.П., здобувач
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

У статті порушено питання місця інституту підсудності в структурі цивільного процесуального права, визначення якого покаже його взаємозв'язки з іншими правовими інститутами та цивільним процесом у цілому. З'ясовано диференціацію норм інституту підсудності.

Ключові слова: інститут підсудності, структура, норми цивільного процесуального права, види цивільного провадження, загальні норми інституту підсудності, спеціальні норми інституту підсудності та виключні норми інституту підсудності.

В статье поднимается вопрос места института подсудности в структуре гражданского процессуального права, определение которого покажет его взаимосвязи с другими правовыми институтами и гражданским процессом в целом. Выясняется дифференциация норм института подсудности.

Ключевые слова: институт подсудности, структура, нормы гражданского процессуального права, виды гражданского судопроизводства, общие нормы института подсудности, специальные нормы института подсудности и исключительные нормы института подсудности.

Zadorozhnia A.P. LEGAL NATURE INSTITUTE JURISDICTION IN CIVIL PROCEDURE LAW

The article raises the question of jurisdiction institute places in the structure of civil procedure law, which will determine its relationship with other legal institutions and civil process in general. It turns differentiation standards institute jurisdiction.

Key words: Institute jurisdiction, structure, rules of civil procedure law, types of civil proceedings, general rules of the institute jurisdiction, special rules of the institute jurisdiction and exclusive rules of the institute jurisdiction.

Постановка проблеми. Значення інституту підсудності в галузі цивільного процесуального права надзвичайно велике. Традиційно його значення пов'язують із визначенням правових механізмів розподілу категорій цивільних справ між судами цивільної юрисдикції. Цей розподіл будується таким чином, щоб

була врахована завантаженість судів, доступність населення до судів та було забезпечено правильний і своєчасний розгляд цивільної справи (наприклад, під час спеціалізації або віднесення справи на розгляд вищестоящому суду, де працюють більш досвідчені судді). У цьому разі не можна не помітити, що

значення інституту підсудності безпосередньо пов'язуються із завданнями цивільного процесу, які закріплені в ст. 1 ЦПК України: «Справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ».

Отже, інститут підсудності виступає своєрідним нормативно-розподільчим механізмом цивільних справ між судами у сфері цивільної юрисдикції, який націлений на виконання завдань цивільного судочинства. Причому він здійснює одночасний вплив як на судоустрій у сфері цивільного судочинства¹, так і на судочинство по цивільних справах².

Але крім вказаного традиційного значення, інститут підсудності також пов'язується з реалізацією права на судовий захист, оскільки підсудність виступає умовою права на звернення до суду. Ось чому значення інституту підсудності виходить за межі розподілу цивільних справ між судами у сфері цивільної юрисдикції.

Інститут підсудності займає важливе місце у структурі цивільного процесуального права.

Стан дослідження. Поширеною позицією в доктрині цивільного процесу є положення про належність інституту підсудності до загальної частини цивільного процесуального права. У багатьох підручниках або наукових публікаціях, де аналізується структура цієї галузі права, як приклад правового інституту загальної частини цивільного процесуального права називається інститут підсудності [1, с. 24; 2, с. 13]. Але аргументація такого положення не дається.

Виклад основного матеріалу. Розмежовуючи правові інститути на загальні та спеціальні, Ю.К. Осіпов писав: «Класифікація цивільних процесуальних відносин за стадіями цивільного процесу служить підставою для об'єднання норм цивільного процесуального права в спеціальні інститути» [3, с. 59]³. Під загальними правовими інститутами варто розуміти «групу норм цивільного процесуального права, що регулює загальні сторони, які притаманні не кожним окремим процесуальним відносинам, а всій їх системі по конкретній справі як цілому» [3, с. 59]. Інакше кажучи, «якщо спеціальні правові інститути регулюють ті сторони однорідних суспільних відносин, які є особливими, то загальні правові інститути – ті сторони, які є в цих однорідних відносинах загальними» [4, с. 47]. Саме тому окремі науковці вказують, що до особливої частини належать «норми та інститути, які врегульовують порядок розгляду та вирішення цивільних справ по стадіях судочинства» [5, с. 14]

Але такий підхід щодо визначення правових інститутів особливої частини цивільного процесуального права не підходить для інституту підсудності, оскільки це питання вирішується тільки на першій стадії цивільного процесу, стадії порушення цивільної справи (не випадково підсудність пов'язують із ре-

алізацією права на позов, якщо мова йде про підсудність у позовному провадженні). Інші стадії мають справу вже з помилками, допущеними під час вирішення питання підсудності цивільної справи. Проте норми особливої частини цивільного процесуального права формуються не тільки завдяки такому критерію, як стадії цивільного процесу, але й завдяки іншому: виду цивільного судочинства або виду провадження. Зокрема, як вказують багато науковців, особливою частиною цивільного процесуального права містить процесуальні норми, інститути, які врегульовують особливості кожного виду провадження та забезпечують рух цивільного судочинства по стадіях процесу [6, с. 26]. Саме останній критерій дає можливість нам побачити, що інститут підсудності належить до загальної частини цивільного процесуального права.

Під видом цивільного провадження розуміється «особливий порядок (процедура) розгляду окремих категорій юридичних справ» [7, с. 73]. Причому вид провадження та вид судочинства розуміють як однопорядкові категорії [8, с. 55]. Більшість авторів дає класифікацію видів цивільного судочинства, беручи до уваги «розділи чинного ЦПК» [9, с. 267]. Тому традиційно в рамках цивільного процесу виділяють такі три його види: позовне провадження, наказне провадження та окреме провадження [10, с. 18]. Вказані види проваджень, за думкою Є.І. Носиревої, пов'язані з розглядом справи по суті, яким протиставляються провадження, що не пов'язані з розглядом справи по суті (оскарження рішень третейських судів та видачі виконавчих листів на примусове виконання цих рішень; провадження стосовно визнання та виконання рішень іноземного суду) [11, с. 96]. Сюди відповідно до розділів ЦПК України також можна віднести такі провадження, як відновлення втраченого судового провадження (розділ IX) та провадження у справах за участю іноземних осіб (розділ X). Провадження, які пов'язані з оскарженням судових рішень або їх виконанням, нами зараховуються до стадій цивільного процесу, а не виду проваджень.

Таким чином, норми про підсудність представлені у кожному із видів провадження цивільного процесу (ті, які пов'язані з розглядом справи по суті, та ті, які не пов'язані), а тому цей правовий інститут дійсно належить до інститутів загальної частини цивільного процесуального права.

Водночас його розташування в структурі ЦПК України, зокрема, в розділі III, викликає у вітчизняних науковців, зважаючи на його природу, справедливую критику. Так, С.Я. Фурса цілком обґрунтовано вказує, що «глава 1 розділу III, у якій йдеться про підсудність, має бути розташована в розділі I «Загальні положення». Це зумовлене тим, що в статтях 107, 108 нового ЦПК України говориться про загальні правила підсудності, але глава 1 (підсудність) віднесена до позовного провадження. Тому в цій частині є більш раціональним ЦПК Росії, який у загальних положеннях у главі 3 закріпив питання підвідомчості та підсудності» [12]. Ось чому ініційовані недавно Радюю з питань судової реформи

¹ Визначаються судові органи, які можуть виконувати функції суду першої інстанції.

² Далі автор по видах стадій цивільного процесу називає спеціальні інститути.

³ Далі автор по видах стадій цивільного процесу називає спеціальні інститути.

зміни до ЦПК України в його проекті перенесли Главу 1 «Підсудність» з розділу III до Розділу I в главу 2 «Цивільна юрисдикція», де виділено другий параграф під назвою «Підсудність» [13].

Але тут варто додати, що конструкція глави «Підсудність» в структурі ЦПК України повинна мати не такий вигляд, який вона має в чинному ЦПК України чи запропонованих проектах. Оскільки всі види проваджень, у тому числі й позовне, належать до особливої частини цивільного процесуального права, а інститут підсудності до загальної, варто або всі норми про підсудність із цього інституту помістити компактно в одну главу, або визначити найбільш загальні моменти підсудності в цій главі, які не пов'язуються із видом проваджень (дефініції, зміна підсудності, заборона спорів про підсудність тощо), а особливість підсудності справ позовного провадження, окремого, наказного, відновлювального тощо визначати у відповідних розділах ЦПК України, які регламентують вказані види проваджень. Адже виходить так, що в главі «Підсудність» чітко визначається особливість підсудності справ позовного провадження, а підсудність інших категорій цивільних справ визначається у відповідних розділах ЦПК України, які присвячені тому чи іншому виду провадження.

Такий підхід у вирішенні цього питання є неправильним, оскільки він протиставляє позовне провадження як головне чи основне іншим видам провадження. Позовне провадження, незважаючи на поширеність цивільних справ саме цієї категорії, не робить його інститути належними до загальної частини. Позовне провадження – це також окремий вид провадження разом з іншими, що належать до особливої частини цивільного процесуального права. Норми, які регламентують позовне провадження, не виступають загальними нормами щодо непозовних видів проваджень [14, с. 21–22]. Відповідно до цього знання і повинні розташовуватися норми про підсудність у структурі ЦПК України.

Звичайно, що всі питання, які пов'язані з інститутом підсудності, помістити компактно в одну главу буде неможливо. Наприклад, процесуальні дії, які пов'язані з вирішенням питання підсудна справа суду чи ні, звичайно, варто розташовувати у главі, яка стосується відкриття провадження у справі. Саме тому найкращий варіант розташування норм про підсудність – це той варіант, який помістить вказані норми у кожний розділ, що стосується виду проваджень по окремих категоріях цивільних справ та відкриття провадження. Тобто норми інституту підсудності будуть підпорядковані не тільки предметному фактору, але й функціональному, оскільки вони органічно впишуться в ті розділи, які регламентують провадження по окремих категоріях цивільних справ або вирішення питання про порушення цивільної справи.

Таким чином, інститут підсудності виступає правовим інститутом загальної частини цивільного процесуального права, роль якого «впливає з основних завдань цивільного судочинства – забезпечити справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і ви-

рішення цивільних справ (ст. 1 ЦПК України). Ось чому загальні правові інститути цивільного процесуального права... мають забезпечувальний характер, оскільки пов'язані з реалізацією загальних принципів цивільного процесу» [5, с. 50].

Вирішуючи питання про місце розташування норм інституту підсудності, ми вже частково відповіли на питання його структури. Незважаючи на те, що інститут підсудності має загальний характер, він по своїй структурі складається із норм, які мають не однакову сферу дії. В.М. Шерстюк, аналізуючи основні проблеми системи цивільного процесуального права, вказав, що «більш детальна диференціація процесуальних відносин приводить до виділення в інститутах цивільного процесуального права правових норм. І на цьому рівні системи диференціація нерозривно пов'язана з інтеграцією правового регулювання. Не випадково майже кожен інститут галузі має одну або кілька загальних норм, які об'єднують всі інші, що становлять зміст конкретного інституту» [14, с. 19]. Крім того, різновид правового інституту також буде впливати на його структуру [15, с. 123].

Виходячи з вищенаведеного, в інституті підсудності можна виокремити три групи норм за сферою їх дії: загальні, спеціальні та виключні. Загальні норми стосуються вирішення таких питань, які жодним чином не пов'язані з видами проваджень (наприклад, зміна підсудності, заборона спорів про підсудність між судами, дефініції, якщо такі з'являються тощо). Спеціальні норми регламентують правила підсудності окремих категорій цивільних справ, які пов'язують із видом проваджень у цивільному процесі. Наприклад, загальне правило територіальної підсудності справ позовного провадження, де позов подається за місцем проживання відповідача. Винятки із цього правила будуть формулювати виняткові норми інституту підсудності по справах позовного провадження. Зокрема, зустрічний позов подається за місцем розгляду первісного позову. Варто звернути увагу на те, що ця виняткова норма не притаманна більше жодному виду провадження в цивільному процесі, окрім позовного.

Хоча інститут підсудності є загальним та поширює свою дію на всі суспільні відносини, що виникають у межах цивільного процесуального права, загальні норми інституту підсудності поширюють свою дію виключно на відносини, які регламентує цей інститут. Вони очолюють спеціальні та виняткові норми цього інституту, пронизують його зміст, визначаючи основні засади регламентації відносин інституту підсудності. Деякою мірою це дає нам підстави говорити про формування принципів правового інституту підсудності. Ці принципи в тексті закону інколи можуть виражатися доволі прямо. Наприклад, ч. 1 ст. 117 ЦПК України вказує, що «спори про підсудність між судами не допускаються». Із врахуванням цієї визначальної ідеї побудований весь інститут підсудності, яка змістовно визначає, що справа, передана з одного суду до іншого, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана (ч. 2 ст. 117 ЦПК України).

Спеціальні норми, маючи більш звужену сферу дії в рамках інституту підсудності, характеризуються двома важливими ознаками: будучи рівноправними нормативними приписами, ці норми змістовно неоднорідні. Рівноправність спеціальних норм показує, що вони входять в однопорядкові нормативні приписи інституту підсудності, так само як всі види цивільного процесу є однопорядковими, без домінування одного над іншим. Однопорядковість має більше відношення до юридичної сили спеціальних норм інституту підсудності, де одна виключається іншою не завдяки їх ієрархії, а у зв'язку з різноманітними юридичними фактами, які представлені у відносинах підсудності цивільного судочинства. Саме це виводить нас на іншу важливу ознаку спеціальних норм: вони покликані забезпечити різносторонню регламентацію суспільних відносин, враховуючи категорії справи, що виділяє чинне законодавство. У цьому разі не можна не помітити, що норми, які регламентують підсудність справ позовного провадження, представлені в більшому об'ємі, ніж спеціальні норми, які визначають підсудність інших категорій цивільних справ. Це не робить норми, які регламентують підсудність справ позовного провадження, визначальними щодо інших спеціальних норм. Це просто показує, що цивільних справ позовного провадження настільки багато, що їх можна поділити по різних групах. А це, у свою чергу, відбивається на формулюванні різноманітних винятків із правил територіальної підсудності справ позовного провадження.

Аналізуючи спеціальні та виключні норми інституту підсудності, не можна не побачити, що деякі з них можуть мати значення для певних, але не для всіх видів проваджень цивільного судочинства⁴. Наприклад, позовна заява та заява про видачу судового наказу подаються за місцем проживання (перебування) відповідача та стягувача відповідно, тоді як заяви в окремому провадженні в більшості випадків подаються за місцем проживання заявника (про надання особі повної цивільної дієздатності; про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; про встановлення факту, що має юридичне значення тощо) або їх підсудність визначається як виключна, наприклад, за місцем перебування майна (про визнання спадщини відумерлою, про передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність тощо). Це вказує на існування так званих «функціональних» норм інституту підсудності, які інтегрують у собі властивості окремих категорій цивільних справ із різних видів проваджень, але не всіх. Ці властивості є спільними для вказаних категорій цивільних справ, незважаючи на те, що вони належать до різних видів проваджень. Саме вони й дають можливість вивести загальні моменти за рамки декількох видів проваджень, сформулювавши «функціональну» норму. Наприклад, ст. 97 ЦПК Укра-

їни вказує, що «заява про видачу судового наказу подається до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності, встановленими цим Кодексом». Очевидно, що тут малися на увазі правила, які встановлені для справ позовного провадження. Ось чому конструювання цієї статті є далеким від досконалості.

Виокремлення серед спеціальних або виключних норм інституту підсудності так званих «функціональних», які виводять за рамки декількох видів проваджень певні особливості визначення підсудності, має важливе значення для процесу тлумачення правових норм. У свою чергу, це буде позначатися на успішності процесу правозастосування цих норм.

Незважаючи на існування в інституті підсудності загальних, спеціальних та виключних норм, він все одно виступає цілісним та самостійним утворенням, норми якого між собою органічно взаємопов'язані поставленими завданнями правового регулювання перед цим інститутом та закономірними взаємозв'язками між собою⁵.

Крім вказаного вище поділу, норми інституту підсудності можна поділити за іншим критерієм, за суб'єктом, відповідно до якого можна виділити два види норм: норми, що регламентують процесуальну діяльність суду, та норми, які регламентують процесуальну діяльність осіб, які беруть участь у справі. Перші в інституті підсудності представлені найбільше, оскільки за своїм призначенням цей інститут має чітко визначити суд, який повинен розглянути справу як суд першої інстанції. Тому природно, що основна група норм цього інституту стосується визначення підсудності для тих або інших судів зі сфери цивільної юрисдикції. Проте з огляду на те, що в цьому інституті представлений не тільки публічний, але й приватний інтерес, можна виокремити правові норми, що націлені на регламентацію діяльності осіб, які беруть участь у справі. Зокрема, це норми, що регламентують альтернативну підсудність, можливість змінити підсудність для відповідача, зареєстроване місце проживання чи перебування якого раніше не було відоме, передачу справи за місцем його проживання (перебування) тощо.

Указана класифікація важлива не тільки з теоретичної, але й з практичної площини. Норми інституту підсудності починають втілюватися в життя у процесуальній поведінці тих суб'єктів, яким вони адресуються. Як суду, так і особам, які беруть участь у цивільній справі, введена своєрідна роль під час розгляду та вирішення цивільної справи. Розуміння цієї ролі багато в чому зумовлює зміст правових норм та полегшує їх застосування на практиці. Так, особа має право на розгляд цивільної справи судом, який визначений по закону. Саме тому, якщо певна справа не буде підсудна якому-небудь суду, можна подати заперечення з цього приводу, наслідком якого стане залишення позовної заяви без розгляду. Або, враховуючи заінтересованість позивача, суд звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації

⁴ Якщо б вони мали значення для всіх, то ця норма була би не спеціальною чи виключною, а загальною.

⁵ Спеціальна норма немислима без загальної, а виключна без спеціальної.

про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи.

Неврахування структури інституту підсудності, його диференціації негативно позначиться на законотворчій роботі, внаслідок чого можуть з'явитися суперечливості в правовому регулюванні питань підсудності в цивільному процесі або неузгодженість внесення змін до загальних норм, спеціальних чи виключних.

Висновки. Отже, інститут підсудності, будучи інститутом загальної частини цивільного процесуального права, володіє своєю структурою. За сферою дії всі норми цього інституту можна поділити на три види: загальні, спеціальні та виключні.

Загальні норми інституту підсудності – це такі норми, які регламентують питання, пов'язані із визначенням підсудності цивільної справи незалежно від виду цивільного судочинства (провадження) або вирішення інших загальних питань (наприклад, зміна підсудності). Цих норм у чинному ЦПК України представлено не багато (наприклад, усі цивільні справи розглядаються в місцевих судах незалежно від їх категорії), але є можливість у процесі уніфікації інституту підсудності їх розширити шляхом конструювання норм-дефініцій. Крім того, окремі загальні норми інституту підсудності представлені у вигляді норм-принципів (спори між судами про підсудність заборонені).

Спеціальні норми інституту підсудності – це норми, які визначають загальні правила підсудності тої чи іншої категорії цивільних справ, яка обмежується рамками виду цивільного судочинства (провадження) (наприклад, у справах позовного провадження позови подаються за місцем проживання відповідача). Виняткові норми інституту підсудності – це норми, які виключають дію спеціальних норм (наприклад, у справах позовного провадження зустрічний позов подається за місцем розгляду первісного позову).

Серед спеціальних та виключних норм інституту підсудності можна виділити так звані «функціональні» норми, які регламентують спільні моменти декількох видів цивільних судочинств (проваджень), але не всіх, інакше вони стають загальними нормами. Такими «функціональними» нормами є норми, які визначають підсудність справ позовного та наказного провадження, але не стосуються інших видів проваджень (наприклад, ст. 97 ЦПК

України підсудність справ наказного провадження визначає правилами позовного).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Карнаух Т.М. Цивільне процесуальне право України : [навчальний посібник] / Т.М. Карнаух, Р.Ю. Ханник-Посполітак. – К. : Юстиніан, 2011. – 400 с.
2. Васильєв С.В. Цивільний процес : [навчальний посібник] / С.В. Васильєв. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 480 с.
3. Осипов Ю.К. Понятие институтов гражданского процессуального права / Ю.К. Осипов // Правоведение. – 1973. – № 1. – С. 54–60.
4. Петрик В.В. Институт відводу в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Віталій Васильович Петрик. – Київ, 2013. – 230 с.
5. Штефан М.Й. Цивільний процес : [підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти] / М.Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 1997. – 608 с.
6. Цивільне процесуальне право України : [підручник] / [М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кірюк, Ю.В. Білоусов та ін.] ; за заг. ред. д.ю.н., професора М.М. Ясинка. – К. : Алерта, 2016. – 576 с.
7. Осокіна Г.Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть : [учебное пособие] / Г.Л. Осокіна. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2002. – 616 с.
8. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т.В. Сахнова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 696 с.
9. Дегтярев С.Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы / С.Л. Дегтярев. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 376 с. – (Серия «Серия гражданский и арбитражный процесс: современный взгляд»).
10. Сенік С.В. Цивільне процесуальне право : [навч. посібник] / С.В. Сенік, Р.Я. Лемик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 424 с.
11. Носырева Е.И. Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация / Е.И. Носырев // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / под ред. М.К. Треушникова. – М. : ОАО «Издательский дом “Городец”», 2004. – С. 88–99.
12. Фурса С.Я. Цивільний процес України: проблеми і перспективи: науково-практичний посібник / С.Я. Фурса, С.В. Щербак, О.І. Євтушенко. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2006. – 448 с. – (Серія «Процесуальні науки»).
13. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо судової реформи) : Проект Закону України від 8 квітня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jrc.org.ua/upload/steps/4bdb30572972eec7a7c7d9f9f263b61d.pdf>.
14. Шерстюк В.М. Основные проблемы системы гражданского процессуального права : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.М. Шерстюк. – М., 1989. – 44.
15. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с.